

Nők nem formális tanulási lehetőségei a dualizmus kori Magyarországon

© KERESZTY Orsolya
ELTE PPK Neveléstudományi Intézet
kereszty.orsolya@ppk.elte.hu

A 19. és 20. század fordulóján kibontakozó nőmozgalmak számos területen járultak hozzá az elsősorban középosztálybeli nők művelődési lehetőségeinek szélesítéséhez. Gyűlések, röpiratok, előadások, konferenciák segítették a nők egyre inkább megvalósuló önszerveződéseit (N. Szegvári, 1969). A 19. század utolsó harmadában egyre több munkahely létesült a nők számára, melynek egyfajta természetes következményének tekinthető a képzési és oktatási lehetőségek szélesedése, párhuzamosan a nőmozgalmi törekvésekkel. A szakirodalom már részletesen foglalkozott a nők munkára felkészítő, a formális oktatás részeként szervezett tanfolyamokkal, azonban mindeddig nem fordított figyelmet azokra a nem formális lehetőségekre, melyek szintén jelentős szerepet tölthettek be a nők tanulásában, legyen szó munkahelyi (re)integrációról, továbbképzésről, vagy önművelésről. (Nem formális tanulás: „az iskolarendszerű oktatási és képzési rendszerek mellett történik, és általában nem ismerik el hivatalos végzettséggel, bár tanúsítványt adhat. A nem formális tanulás lehetséges színtere a munkahely, de megvalósulhat civil társadalmi szervezetek és csoportok – pl. ifjúsági szervezetek, szakszervezet, politikai pártok – tevékenysége keretében. Megvalósulhat a formális rendszert kiegészítő szervezet vagy szolgáltatások révén is – pl. művészeti, zenei kurzusok, sportoktatás vagy vizsgára felkészítő magánoktatás. Célja új ismeretek szerzése, ezáltal a munkaerő-piaci pozíció megtartása vagy megújítása, amely általában tanfolyami jellegű, rövidebb képzések keretében zajlik. Vö. Forray & Juhász, 2009:15)

Tanulmányomban arra fókuszálok, hogy milyen módon illeszkedtek a nem formális képzések a korabeli oktatási rendszerbe, és hogyan, kiknek a vezetésével szerveződtek meg. Mivel a nem formális képzéseket nem érintette az állami szabályozás a korban, így az is tudható, hogy jelentős eltérések adódtak a képzések színvonalát tekintve. Tanulmányomban leginkább az alulról szerveződő lehetőségekre fókuszálok, konkrétan a nők számára szervezett nem formális tanulási lehetőségekre, különös tekintettel két, a korszakban meghatározó egyesületre, a Nőtisztviselők Országos Egyesületére és a Feministák Egyesületére.

A nők munkavállalása és a szakképzés megszervezése

A nem formális képzések egyik fontos területe a női munkavállalók (tovább)képzése volt. A dualizmus kezdetétől megfigyelhető volt, hogy a korszakban egyre több középosztálybeli nő kényszerült fizetett munkát vállalni, és ezzel párhuzamosan – elsősorban a korabeli nőmozgalmak hatásának – egyre nagyobb számban jelentek meg azok a nők, akik saját elhatározásukból akartak munkát vállalni. Ezeknek a folyamatoknak köszönhető, hogy a nők egyre inkább elterjedő foglalkoztatásával párhuzamosan a szakképzés megszervezése is fontossá vált (N. Szegvári, 1969; Nagy, 2011). A nők szakoktatása a korszakban mindvégig szorosan kapcsolódott a társadalomban inkább elfogadott „hagyományos” női szerepekhez, így jelentősebb

részvételük az ipari szakoktatásban a kézimunka, háziipar, alsó- és felsőruhavarrás területén volt megfigyelhető.

A társadalomban elfogadott tanítónői hivatásra való képzés mellett kereskedelmi tanfolyamok és iskolák, női ipartanfolyamok, háztartási iskolák és gazdasági képzések nyújtottak egyre inkább bővülő lehetőségeket a nők számára. A speciális iskolák a nők keresetképességét voltak hivatottak növelni (Gelléri, 1893; Végess, 1903). A gazdasági iskolákat elsősorban azok számára tartották fontosnak, akik a polgári vagy a felsőbb leányiskolák után gyakorlatiasabb irányban szerették volna képezni magukat (Grazselli, 1914; Végess, 1907). A nők számára létesített oktató és képző intézmények sajátos csoportját alkották a női ipari és kereskedelmi szakoktatásügy intézményei (Nagy, 2011). Általános jellemzőként elmondható, hogy a nők számára létesített intézmények színvonala a dualizmus éveiben messze elmaradt a fiúkétól, és a jogi szabályozása is csak később, a dualizmus utolsó évtizedeiben valósult meg. A szabályozást egymást követő rendeletek formájában valósították meg. 1883-ban szabályozták rendeleti szinten az alsófokú iparoktatást, melynek értelmében az iparostanonciskolák nem kiegészítő, hanem inkább az alsófokú népiskolai oktatás hiányosságait voltak hivatva pótolni. Az 1884. évi 17. tv (második ipartörvény) rendelkezett a tanonciskolák tartalmi és szerkezeti megszervezéséről. Az 1884. 28093. sz. rendelet szabályozta a kereskedelmi szakiskolákat, beleértendő a tanoncképzést és a középszintű oktatást is. Az 1893. évi 33564. rendelet új szervezetet állapított meg az iparostanonc iskolák számára. Az 1893. évi 24784. sz. rendelet szabályozta a kereskedő tanoncügyet. Ugyanebben az évben a 24784. sz. rendelet pedig a kereskedelmi tanoncügyről rendelkezett, melyet az 1897. évi 25314. sz. rendelet módosított. A középfokú ipari szakoktatás ebben az időszakban a nők számára nem biztosított megfelelő lehetőségeket, míg a férfiak számára a megszervezése az 1880. évi 16352. sz. rendeletéhez kapcsolódott. Az ipartanítók képzéséről az 1883. évi 6892. sz. rendelet és az 1886. évi 45386. sz. rendelet gondoskodott. A középfokú kereskedelmi szakoktatás szabályozását az 1884. évi 28093. sz. rendelet végezte el, mely a kereskedelmi iskolát a gimnáziummal és a reáliskolával egy szinten helyezte el (N. Szegvári, 1969:336-360.).

N. Szegvári Katalin mutat rá arra, hogy „*a női ipari és kereskedelmi szakoktatásról a dualizmus elején még nem beszélhetünk*” (N. Szegvári, 1969:361). A nők szakoktatása a korszakban mindvégig szorosan kapcsolódott a társadalomban inkább elfogadott „hagyományos” női szerepekhez, így jelentősebb részvételük az ipari szakoktatásban a kézimunka, háziipar, alsó- és felsőruhavarrás területén volt megfigyelhető. Társadalmi mozgalmak hatására elképzelhető volt az oktatás bővítése, mint például a Szabad Iskolák szervezésében. Az első női kereskedelmi tanfolyam az V. kerületi polgári leányiskola mellett jött létre. A korszakban mindvégig jellemző volt, hogy a női kereskedelmi oktatás célja a kisegítő adminisztratív munkaerő kitermelése volt (N. Szegvári, 1969:361-378).

Az egyesületek szerepe a nem formális képzések szervezésében

A 19. század a civil társadalom kezdeti szerveződésének időszaka, melynek során számtalan, nőket és férfiakat egyaránt tömörítő egyesület alakult a korabeli Magyarországon (Burucs, 1993). A 19. század második fele volt az az időszak, melynek során – köszönhetően a globális, nemzetközi szinten is működő

nőmozgalmaknak – több olyan szervezet alakult, mely a felnőtt nők művelődését, szabadidős tevékenységét segítette, vagy egyszerűen csak alkalmat adott a közös gondolkodásra. Magyarországon az egyesületek alapítói kezdetben a vidéki arisztokrata rétegből kerültek ki, majd módos polgári rétegek asszonyai voltak. Később megjelentek a polgári és a munkásnő-egyletek is. A dualizmus kori nőegyesületek általában karitatív vagy vallásos célból alakultak, közös céljuk a nők helyzetének javítása volt, később – az egyesületek számának növekedésével - tevékenységi körük is jelentősen szélesedett. Lényeges, hogy a nők társadalmi helyzetének javítását, de legalábbis átalakítását kívánták, a fennálló társadalmi intézményrendszer keretein belül, az alapvető gazdasági-társadalmi struktúra változtatása nélkül (N. Szegvári, 1969:127-139).

Az 1870-es évektől vált egyre intenzívebbé a nőemancipációért folytatott harc Magyarországon. Az egyesülési- és gyülekezési jog elismerését követően - elsősorban a napóleoni háborúk okozta nyomor enyhítésére - már a reformkorban megindult a nőegyletek alapítása, működésük virágkora a dualizmus időszakára tehető, nem csak Magyarországon, de Európában is. 1888-ban Londonban alakult meg az International Council of Women (ICW) (Nemzetközi Nőtanács), 1904-ben az International Woman Suffrage Alliance (IWSA) (Nők Nemzetközi Választójogi Szövetsége). 1861-ben alakult meg a Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesülete, mely a hagyományos jótékonyági feladatokat a nemzeti ügy programjával és az „anyai programmal” fűzte össze. A nők művelődésügye szempontjából mérföldkőnek tekinthető az 1868-ban megalakult Országos Nőképző Egyesület (ONE), Veres Pálné vezetésével, mely a nők művelődése és oktatása területén eszközölt fontos változtatásokat. Magyarországon az első felsőbb leányiskolát is az egylet alapította, ekkor még abból a célból, hogy a fiúk középiskolai oktatásával egyenlő szintű oktatást nyújtson a lányoknak. (Később az állami szabályozás fokozatosan eltávolította a felsőbb leányiskolákat a középiskolai jellegtől, és feladatuknak a közép- és felsőbb osztályok-beli lányoknak a „hagyományos” női szerepekre való felkészítését tűzte ki célul. Vö. Kereszty, 2010)

A 19-20. század fordulójára a nőegyletek száma Magyarországon elérte a 84-et, beleszámítva a területi és vallási alapon működőket is. Ezek legnagyobb része még mindig jótékony célú volt. 1904-ben alakult meg az ICW magyarországi osztályaként, Rosenberg Augusztina kezdeményezésére a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége (MNSZ), mely tömörítette a magyarországi nőegyletek nagy részét. 1909-től saját lapot is indított, Egyesült Erővel címmel, melyet Perczelné Kozma Flóra és Szemere Ilona szerkesztett. N. Szegvári kiemeli, hogy így az igen heterogén összetételű szervezet nem volt alkalmas arra, hogy a nők politikai jogaiért folytatott harcát irányítsa, azonban megfigyelhető, hogy később a feminista mozgalom térhódításával nőtt a befolyása a szervezet felett is. (Ennek egyik megnyilvánulásaként értékelhető amikor 1907-ben megalakult a szervezeten belül a Nevelés- és oktatásügyi iroda, valamint megbízták a Feministák Egyesületét, hogy szervezze meg a gyakorlati tanácsadót. Vö. N. Szegvári, 1969:127-139)

Az 1896-1914 közötti időszak tekinthető a magyarországi nőmozgalmak működésének leginkább intenzívebb és eredményesebb időszakjának. Egy olyan időszak, amikor is kijelenthető, hogy létezett egy pontosan meghatározott és nagy hatással bíró feminista mozgalom a különböző egyéb nőmozgalmi ágak között (Szapor, 2004:194). 1896-ban alakult meg a Nőtisztviselők Országos Egyesülete, az irodában dolgozó nők gazdasági és társadalmi érdekeinek védelme érdekében. Az egyesület már a kezdetekkor hangsúlyozta, hogy az egyénekenkénti fellépés sosem

lehet annyira hatékony, mint ha a nők szervezeten egyesületekbe tömörülnének.¹ A Nőtisztviselők Országos Egyesületének célja „mindenben egyenjogúvá válni a férfiakkal”, melynek eléréséhez rendszeres oktatásban részesítették a nőket.

1904-ben alakult meg a Feministák Egyesülete Schwimmer Róza és Glücklich Vilma vezetésével, melynek mindvégig szoros kapcsolata volt a Nőtisztviselők Országos Egyesületével. (N. Szegvári értékelésében ez volt az oka annak, hogy a mozgalom a női műveltségterületek közül elsősorban azok kiterjesztéséért harcolt, melyek a nők tisztviselői pályájával voltak összefüggésben. Vö. N. Szegvári, 1969:127-139) 1906-ban az egyesületnek 342, 1907-ben 507, 1910-ben 700 tagja volt (Szapor, 2004:204). A szigorú társadalmi osztálybeli meghatározottság miatt nehéz általánosságban beszélni a nők szórakozási és művelődési lehetőségeiről, hiszen a naplókból csupán az egyes nők életvitelére következtethetünk, az illemtankönyvek és az újságok pedig csak szűkebb rétegek vagy korosztályok életvitelét mutatják be. A felnőtt nők egyik fontos művelődési lehetőségét nyújtották a korabeli egyesületek által jelentős számban megszervezett, gyakran konkrét állásokhoz, vagy életpályákhoz kötődő tanfolyamok, melyek a nők nem formális szintéren való tanulását jelentették. A tanfolyamok mellett – az informális tanulás keretében - többek között estélyek, kerti ünnepségek, tudományos és népszerűsítő előadások és előadássorozatok, sportolási lehetőségek jelentették a nők művelődési repertoárjának nagy részét.

Az egyesületek által szervezett nem formális tanulási lehetőségek

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül a korabeli számos nem formális tanulási lehetőség közül néhányat mutatok be rávilágítva arra, hogy ilyen széleskörű és esetenként magas színvonalú előadásokat hallgathatott a korabeli társadalom. A meghirdetett alkalmakról rendszeresen beszámolt a korabeli sajtó, mint például a Feministák Egyesületének és a Nőtisztviselők Egyesületének hivatalos folyóirata, A Nő és a Társadalom is.

Az 1896-tól működő Nőtisztviselők Országos Egyesülete már a kezdetekkor megfogalmazta küldetését, mely szerint „egyik legfontosabb, legnemesebb hivatása egyesületünknek épen az, hogy állás nélküli szakképzett nőket álláshoz, kenyérhez juttassa (a szó átvitt értelmében fel is ruházza), a keresőknek pedig igényeknek megfelelő, megbízható tisztviselőket ajánljon.”² Az egyesület tanfolyamokat, vitaelőadásokat szervezett, állásközvetítői osztályt és könyvtárt működtetett. A tanfolyamokat igyekeztek az igényeknek megfelelően szervezni, éppen ezért található közöttük gépírói tanfolyam, könyvvitel és gyorsírás tanfolyam, de francia és német nyelvtanfolyam is.³ Korán felismerték, hogy a nők előre haladását elsősorban képzetlenségük akadályozza:

„Céltudatos törekedésében a legnagyobb gyengéket akarja először orvosolni; belátva, hogy első sorban a kiképzés hiányossága gátolja a nőket sikeresen haladni, teljes,

1 (cím és szerző nélkül). Rosa Schwimmer Collection New York Public Library Mss Col 6398. (továbbiakban: NYPL RSP Mss Col 6398.) 3. doboz.

2 Speech to the meeting of members of Hungarian Association of Women Clerks. (Nőtisztviselők Országos Egyesülete) (A levéltáros megjegyzése: Speech not by Rosika Schwimmer. NYPL RSP Mss Col 6398. 2. doboz.

3 NYPL RSP Mss Col 6398. 478. doboz. 6. dosszié., 2. doboz.

*méltánylandó erővel arra törekedik, hogy ezen a bajon segítsen és pedig nagy anyagi áldozatok árán a legegyszerűbb módon.*⁴

Csakúgy, mint egyéb más emancipációs törekvést, a munka területén lezajló változásokat is számos kritika illette. A kétkedők legfontosabb érve az volt, hogy amennyiben a társadalomban elfogadottá válik a nők közszférában végzett, fizetett munkája, az komolyan veszélyeztetheti a családi szférában betöltött szerepeiket. Schwimmer Róza 1903-ban összegezte az egyesület addig működését, kiemelve, hogy:

*„Kitűnik ebből a jelentésből, hogy ez a fiatal egyesület mind jobban és jobban ki tudja szélesíteni működési körét és a szakegyesületi nivón hatalmasan felülemelkedik. 1903-ban 270 új tag lépett be az egyesületbe, melynek jelenlegi taglétszáma 1246. A tagok a főváros és részben a vidék nőtisztviselői karából kerülnek ki. Különböző kisebb-nagyobb kedvezményekben részesülnek, mint szakoktatás, díjtalan állásközvetítés, könyvtár, stb. és ujabban a Magántisztviselők Országos Nyugdíjgyejesületébe is beléphetnek, hogy munkaképtelenség esetére anyagi nélkülözés ellen biztosítsák magukat. Az Egyesület művelő és szórakoztató előadásai sorából kitűnnek azok a sorozatos előadások, a melyeket az elmúlt télen a kereskedelmi ismeretek és a nőkérdés köréből tartottak. Ama törekvésben, hogy a heti összejövetelek mindenkor igazi szellemi élvezetet nyújtsanak, fővárosunk kiváló írói, tudósai és művészei támogatták az egyesületet. Azt a sok és nehéz munkát, a mely az egyesület felvirágzását előidézte, egy oly tisztikar végzi, a mely az ügyész kivételével csupán nőtagokból áll. Bizonyítja ez a körülmény, hogy a mi nőink igenis tudnak és akarnak a köz javára dolgozni. Az egyesület általános érdekű és széleskörű munkálkodása abból is kitűnik, hogy a Berlinben most lefolyt nemzetközi nőkongresszus tárgyalásaiban elnöke útján szintén részt vett.*⁵

1904-ben az egyesület vasárnap délelőttöként „A kereskedelmi ismeretek köréből” címmel rendezett tanfolyamot.⁶

A Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége 1906-ban ipartanfolyamot szervezett az érdeklődők számára, melynek keretében előadásokat hallgathattak az iparvédelemről, a női kézimunka és házi ipari munkáról, a fémiparról, a magyar varrógépekről.⁷

Bár az 1904-ben alakult Feministák Egyesületének egyik legfontosabb céljaként a nők választójogát fogalmazták meg, korán felismerték, hogy a több területen is szükséges harcolni ahhoz, hogy céljaikat meg tudják valósítani. Szapor Judith mutat rá, hogy az 1900-as évek első két évtizedében a feministák száma és hatása egyre inkább nőtt nem csak Budapesten, de vidéken is (Szapor, 2004). Érdeklődési és tevékenységi körük ezekben az években kezdett egyre inkább csak a választójogi mozgalomra korlátozódni. Az 1910-es évekre a feminista követelések egyre inkább láthatóakká váltak, és jelenlétük a politikai életben elfogadott volt. Szapor úgy értékeli, hogy az 1913-as budapesti választójogi kongresszus a magyarországi feministák számára az egyre inkább növekvő nemzetközi elismerést jelentette (Szapor, 2004:198-199).

A Feministák Egyesülete számos felnőtt nőnek jelentett művelődési, önművelési lehetőséget könyvtárával, ismeretterjesztő vagy tudományos előadásokkal, pedagógiai, közgazdasági, vagy gyakorlati tanfolyamokkal, és annak a

4 cím és szerző nélkül). NYPL RSP Mss Col 6398. 3. doboz.

5 Schwimmer Róza: A magyar feminizmus. NYPL RSP Mss Col 6398. 5. doboz.

6 NYPL RSP Mss Col 6398. 478. doboz.

7 NYPL RSP Mss Col 6398. 9. doboz.

lehetőségével, hogy a nők részt vehettek az egyesületi életben, megszervezhették önmagukat, aktív részesei lehettek sorsuk alakításában. Szapor Judith arra hívja fel a figyelmet, hogy nehéz megítélni a feminista nőmozgalom hatását, mert kevés tudásunk van a magyarországi nőmozgalmak többi ágáról (Szapor, 2004:203). A korabeli sajtó egyik legmeghatározóbb pedagógiai folyóirata, a Nemzeti Nőnevelés is rendszeresen beszámolt például a gyakorlati tanácsadó működéséről, melyben jogi tanfolyam működött, vagy a szociálpedagógiai tanfolyamról, melynek során napközi otthonok számára képezték önkéntes, ingyenes segítőköt (Glücklich, 1905:17-118, 391).

A Feministák Egyesülete rendkívül sok területen tevékenykedett nem csak elméleti szinten, de gyakorlatban is megvalósítva a reformgondolatokat. Az egyesület mindvégig központi összekötő mintát jelentett a többi tagszervezet számára. Folyamatosan gondoskodott a különböző tagszervezetek alapításáról, felhívásokban kérte a nőket, hogy kapcsolódjanak be a munkába, járuljanak hozzá különböző módokon a célokhoz. Javasolták például, hogy alakítsanak a nők Segesváron is fiókegyületet, melyhez részletesen vázolták az egyesületek működését és munkaprogramját:

„E munkaprogram állhatna, természetesen a helyi viszonyokhoz alkalmazna, szociális, pedagógiai, szülői értekezletek tartásában. – Mi például Budapesten havonként legalább egy ilyen értekezletet tartunk, amelyen laikusok vagy pedagógusok egy, a neveléskörébe eső reformgondolatot ismertetnek megvitatás céljából. – Azután a feminizmus teóriájának ismertetésére lehetne sorozatos előadásokat tartani, amelyeken a nőknek jogi, gazdasági és társadalmi helyzetét ismertetik és vitatják. – Egy kis feminista kölcsönkönyvtárt lehetne alapítani. – A legfontosabb feminista folyóiratokat a tagok között köröztetni. – A környékbeli gyermekvédelemben a társadalmi munkát szervezni. (...) Gyakorlati tanácsadót lehetne nyitni, amelyben hetenként egy- vagy kétszer hivatalos órát tartva az egyesület hozzáértő tagjai pályaválasztási, jogi és egyéb ügyekben tanácsot adhatnának a hozzájuk forduló kérdezősködőknek. – A városban esetleg létesítendő kertészeti – vagy egyéb szakiskola érdekében, továbbá a leányoknak fiú-középiskolákba való felvétele érdekében folytathatnának a szükséglet szerint mozgalmat. A politikai jogok sürgetésében vállalva dolgozhatnának központtal és a többi fiókegyesülettel.”⁸

Az egyesületben Márkus Dezső tartott 6-8 hetes tanfolyamot „Jogi alapismeretek” címmel, szociál-pedagógiai tanfolyamát pedig például Az Állami gyermekmenhelyek országos felügyelője hívta meg a budapesti menhely intézetbe.⁹ 1904-ben Dr. Steinberger Sarolta tartott 8-10 hetes tanfolyamot „Egészségtan előadások nők számára” címmel.¹⁰ A Társadalomtudományok Szabad Iskolájában munkás- és felsőbb tanfolyamokat szerveztek 1907-ben. A Magyar Gazdaszövetség 1908-ban szociális előadásokat szervezett, melynek keretében Rosenberg Augustza tartott előadást az anyavédelemről, de hallhattak az érdeklődők a gyermekvédelemről, a társadalmi telepekről, a szocializmusról is.¹¹

A nők művelődésével és nevelésével kapcsolatosan mindvégig kiemelt helyen szerepelt az önképzés és önművelés fogalma. Az önképzőkörök lényegének nem csak a közoktatásban betöltött szerepét gondolták, hanem az egész élet alatt tartó

8 Feministák Egyesülete Simon Norbertnének. 1913. február 26. NYPL RSP Mss Col 6398. 497. doboz. 10. dosszié.

9 NYPL RSP Mss Col 6398. 6. doboz., Az állami gyermekmenhelyek országos felügyelője Schwimmer Rózának. Budapest 1905. április 2. NYPL RSP Mss Col 6398. 7. doboz.

10 Értesítés a Feministák Egyesületének első szülői értekezletéről. NYPL RSP Mss Col 6398. 8. doboz.

11 NYPL RSP Mss Col 6398. 15. doboz.

művelődésre való felkészítést.¹² Az iskolának az egész életre szóló nevelési tevékenysége mellett ugyanilyen hangsúlyos volt a korban az otthon és a család felkészítő szerepe. Hiányosságként jelent meg az iskolában elsajátított ismeretek gyakorlatban való hasznosíthatóságának lehetősége is, melynek hatásaként a lányok nem tudták ismereteiket később a munkaerőpiacon megfelelően használni¹³, illetve az iskola és család összhangjának hiánya, melyen a szülői értekezletek próbáltak meg javítani.¹⁴

A Feministák Egyesülete is szervezett kerti ünnepséget,¹⁵ vagy fürdőben – ahol azokat is részt vesznek, akik egy gyűlésre nem mennének el – előadást¹⁶. A Feminista Ifjúsági Csoport elsősorban a nők egyetemi képzésének kiterjesztéséért szervezte 1911-ben diákgyűlését a célból, hogy „erős, hatalmas seregünk reményt keltsen azokban, akiket kizártak a tudomány csarnokából; hogy a solidaritás érzése mindannyiunkba a győzelem reménységét öntse!”¹⁷ A Művelődés és Művelődés és a Vízcepp Társaság 1911-ben szervezte meg tanfolyamát (előadássorozatát), mely minden csütörtökön, 12 héten át várta az érdeklődőket, „különösen fiatal, fogékony leányokat és ifjakat”. Az egyesület azt hangsúlyozta, hogy a művészetekben való elmélyedést, az azzal való foglalkozást állandóan, az egész élet alatt művelni kell, és sosem késő elkezdni.¹⁸

Nem csak a tanfolyamok, de az egyszeri, vagy alkalmanként megrendezett (tudományos) előadások is a nem formális tanulás területébe tartoznak. Az egyesületek rengeteg a profiljukba illeszkedő előadást szerveztek, de gyakran tartottak például a Feministák Egyesületének főbb vezetői is vendégelőadásokat máshol. Ilyen előadásokat tartottak a Szabadság munkásképző egyesületben, a Művészet és Közművelődés nőegyesületben, az Országos Közegészségügyi Egyesület Hölgyosztályában is.¹⁹ Utóbbi helyen két nyilvános előadást szerveztek, Vidéky Apollónia „Társadalmi kérdésekről”, Jakab Lászlóné dr. Rácz Hanna pedig „A

12 Lásd például: Teleki Sándor: Népművelés. Népművelés 1906. 34-42., Subert Zsófia: A magasabb fokú leányiskolák növendékeinek önképzése. Nemzeti Nőnevelés 1885. 757-760., De Gerando Antonina: Leányiskolai önképzőkörök I. nemzeti Nőnevelés 1886. XIII. 117-120., Marikovszky Menyhért: leányiskolai önképzőkörök II. Nemzeti Nőnevelés 1886. XIII. 120-123., Gúta-Oláh Ibolya: A család és a lányok továbbképzése. Nemzeti Nőnevelés 1887. XIV. 463-469., Hajtmann Etelka: Önképzőkör a leányiskolában. Nemzeti Nőnevelés 1902. 70-77., Az önképzés és az önművelés nem csak a nők, de mind a két nem esetében fontos volt. dr. Mázy Engelbert: A középiskolai önképzőkörök. Magyar Középiskola 1908. 155-163., Mazuch Ede: A középiskolai önképzőkörök szerepe a jellemképző nevelés szolgálatában. Magyar Középiskola 1909. 341-349. dr. Réger Béla: A szak- és önképzőkörökről. Magyar Középiskola 1911. 563-564., Mazuch Ede: Szakkör vagy önképzőkör? Magyar Középiskola 1911. 622-627., Balanyi György: A szakkörök kérdéséhez. Magyar Középiskola 1911. 628-632., Péch Aladár: A szakkörök ügye. Magyar Középiskola 1912. 22-26., Szabó Adorján: önképzőkör és szakkörök. Magyar Középiskola 1912. 193-203.

13 Stetina Ilona: Mire használja a nő az ismereteit? Nemzeti Nőnevelés 1880. I. 221-226., Zajton Dénes: Családi nevelésünk. Nemzeti Nőnevelés 1889. XVI. 296-308.

14 Glücklich Vilma: A nevelői felelősség megosztása szülők és tanítók között. Nemzeti Nőnevelés 1905. 511-517.

15 A Feministák Egyesületének meghívója kerti ünnepségre. 1911. június 2. NYPL RSP Mss Col 6398. 26. doboz.

16 A Feministák Egyesületének meghívója a lublói fürdő gyógytermében tartandó előadásra. Bedy Schwimmer Rózsa: Mi a Feminizmus célja? Budapest, 1911. július 25. NYPL RSP Mss Col 6398. 26. doboz.

17 A Feministák Ifjúsági Csoport diákgyűlése. Budapest, 1911. szeptember. NYPL RSP Mss Col 6398. 25. doboz.

18 Művészet és Művelődés Vízcepp Társaság tanfolyama. 1911. NYPL RSP Mss Col 6398. 27. doboz.

19 Levél Schwimmer Rózának. Budapest, 1903. március 9. NYPL RSP Mss Col 6398. 3. doboz., 6. doboz., 8. doboz.

nő feladata az egészség védelmében” címmel tartott előadást, melyet nyilvános vita követett. Máday Andor 1906-ban tartott előadást a Művészet és Közművelődés nőegyesület képző- és iparművészeti szakosztályában,²⁰ dr. Láng Margit, a Wlassics kollégium igazgatója pedig „Az egészségtan tanításának jelentősége a leányiskolákban” címmel, az Országos Közegészségügyi Egyesület iskolaegészségügyi szakosztályában tartott előadást.²¹ A Magyar Szakírók Egyesülete, a „Közgazdasági ismeretek szabad iskolája” című tanfolyam keretében hívta meg Schwimmer Rózát:

„A tanfolyam ügyeit intézők nagy sulyt helyeznének arra, hogy a tanfolyam keretében gyakorlati, szemléltető előadások, illetve különféle ipari és kereskedelmi intézményeknek /gyáraknak, közraktáraknak, stb/ bemutatása is helyet foglaljon és ezért az ilyen irányú előadásoknak elsőbbséget adnak.”²²

A Katholikus Tisztviselőnők és Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége a katolikus női tisztviselők és kereskedelmi alkalmazottak helyzetére fókuszált, célja az volt, hogy „a tisztviselői és kereskedelmi pályán levő katolikus nőket egyesületbe tömörítse.”:

„Az Országos Szövetség célja: magán, valamint állami és egyéb közhivatalokban alkalmazott és kereskedelmi pályán működő nők érdekeinek ápolása keresztény és hazafias szellemben; egységesen szervezett állásközvetítés; jótékonyági alapon álló segélypénztárak létesítése; otthonok, üdülőtelepek alapítása; kedvezmények kieszközlése; jogi tanács és védelem nyújtása.”²³

Az Országos Közegészségügyi Egyesület Hölgyosztálya 1909-ben megszervezte az „Anyák iskolája”-t, melynek keretében neves előadók tartottak előadásokat többek között a gyermekágyról, a tüdővészről, a tuberkolózisról.²⁴

Hasonló, elsősorban a nőket célzó előadásokat szervezett a Mária Dorothea Egyesület, a Társadalomtudományok Szabad Iskolája, a Világosság Népművelő Egyesület, a Fehér Kereszt Délvidéki Gyermekvédő Egyesület, az Országos Védő Egyesület a nemi betegségek ellen, a Katolikus Nőegylet, a Zombori Szabad Lyceum, a Kereskedő ifjak Társulata, a Magyar Peedagogiai Társaság, a Magyar Absztinens Nők Országos Egyesülete, a Kölcsey Egyesület (Arad), a Tulipánszövetség Magyar Védőegyesület, a Nemzetközi Good-Templar rend Magyarországon Egészség 3. számú páholya, a Fejérmegyei Irodalmi és Közművelődési Egyesület, a Magyarországi Kereskedelmi Alkalmazottak Szakegyletének aradi csoportja, a Bajai Jótékony célú Leányegylet, a Vízcsöpp Társaság is.²⁵

A témák és címek között az alábbiak voltak megtalálhatóak (a teljesség igénye nélkül):

dr. Láng Margit: Az egészségtan tanításának jelentősége a leányiskolákban (Országos Közegészségügyi Egyesület iskolaegészségügyi szakosztálya)

Glücklich Vilma: A nő helyzete (Társadalomtudományok Szabad Iskolája)

Nagy László: Az érdeklődés fejlődéstana (Magyar Paedagogiai Társaság)

Dr. Fischer Regina: Az alkoholkérdés ethicája (Magyar absztinens Nők Országos Egyesülete)

20 Meghívó. NYPL RSP Mss Col 6398. 8. doboz.

21 Meghívó. NYPL RSP Mss Col 6398. 8. doboz.

22 Magyar Szakírók Egyesülete Schwimmer Rózának. NYPL RSP Mss Col 6398. 18. doboz.

23 Uo.

24 NYPL RSP Mss Col 6398. 19. doboz.

25 NYPL RSP Mss Col 6398. 8-23. doboz.

- Harkényi Ede: A nőmozgalom értékelése a férfi szempontjából (Társadalomtudományi Társaság)
- Fick Ottó: A központi háztartásokról (Feministák Egyesülete)
- Dora B. Montefiore: Az angol suffragettek küzdelme (Feministák Egyesülete)
- Bajza Margit: A háziipar tanulmányozására végzett tanulmányútról (Tulipánszövetség Magyar Védőegyesület)
- Dr. Dóczi Imre: Az alkoholisták gyógyításáról. (Nemzetközi Good-Templar rend Magyarországon Egészség 3. számú páholya)
- Grossmann Janka: A nő és az alkohol (Magyarországi Független Good Templar Rend „Munka” 4. számú és „küzdelem” 26. számú újpesti páholyai)
- Dr. Bród Miksa: A budapesti lakásnyomor (Társadalomtudományi Társaság)
- Schwimmer Róza: A nőmozgalom célja (Kölcsey Egyesület, Arad)
- Lily Braun: Zentralaushaltunk (Feministák Egyesülete)
- Schwimmer Róza: Tudomány, Irodalom és Művészet Magyarországi Kereskedelmi Alkalmazottak Szakegyletének aradi csoportja)
- Dr. Deutchs Ernő (főorvos): Gyakorlati irányelvek a gyermekvédelem és gyermekhygiene köréből. (Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége)
- Zipernovszky Károlyné: Háború és evolúció (Vízcsöpp társaság)
- Carrie Chapman Catt: Ehy should women vote? (Nagyváradai Nőtisztviselők Egyesülete)
- William Alexander Coote: White slavery (Magyar egyesület a leánykereskedés ellen)
- Corbett: The work of Artist' suffrage – League in England (Feministák Egyesülete)
- Schwimmer Róza: Nők a kereskedelmi pályán (A szék. főv. VI. községi felső kereskedelmi iskola volt tanítványainak szövetsége)

A Feministák Egyesülete nem csak a szervezésben és az ismeretterjesztésben, az öntudatra ébresztésben volt kiemelkedő az egyesületek között, de az előadások szervezésében is, melynek keretében külföldi előadók is rendszeres vendégek voltak. Mr. W. Evans Darby, a Nemzetközi Jogi Kongresszus alkalmával itt időző béke-barát, a londoni Béke-Egyesület titkára, 1908. szeptember 27-én tartotta előadását az egyesületben „Kereszténység és béke” címmel.²⁶ A Nők Nemzetközi Választójogi Szövetségének (IWSA) 1906-os koppenhágai kongresszusán döntés született arról, hogy két képviselőt küld a nemzetközi szervezet az Osztrák-Magyar Monarchiába, hogy segítsenek a helyi szervezeteknek és nőknek. Ez a két személy a nemzetközi nőmozgalom egyik két leginkább befolyásosabb képviselője volt, Carrie Chapman Catt és Aletta Jacobs, akik leginkább Prágában, Brnóban, Bécsben és Budapesten bonyolítottak le programokat, melyről a magyarországi sajtó is részletesen beszámolt. (Rengeteg beszédet tartottak, ebédmeghívásaik voltak, délutáni teapartikon vettek részt. Utóbbi azért volt jelentős, mert olyan nőkhöz is eljutottak, akik egyébként nem vettek részt gyűléseken. A programokról általában elmondható, hogy az ingyenestől a viszonylag drága belépődíjig igyekeztek széles spektrumot megjeleníteni. Jacobs, 1990. 60. 1906-ban a fennmaradt levelezés nagy része ebben a témakörben született.)

A népszerűsítő és tudományos előadások egyik csúcspontjának az 1913-ban Budapesten megrendezésre került nemzetközi választójogi kongresszus tekinthető, melynek elsődleges feladata az volt, hogy a nők választójogának ügyét előlendítse, mely feladatnak az értékelések szerint eleget tett.

26 NYPL RSP Mss Col 6398. 17. doboz.

Összefoglalás

Tanulmányomban a nők számára létezett nem formális művelődési és tanulási lehetőségeket mutattam be. Ezek az előadások és tanfolyamok nem zárultak semmilyen formális elismeréssel, vagy végbizonyítvánnyal, így, feltételezhetően az ott létrejövő tudás állt a középpontban. A szervezett előadások és tanfolyamok a nők életének fontosabb területeit lefedték, így fontos területei voltak egy „női tudás” létrehozásának. Belátható, hogy ez a fajta tudás nem kizárólagosan közoktatás tartalmi része, de ugyanígy hozzátartozik a nem formális és informális tanulás is. A nem formális tanulási és művelődési lehetőségek azért voltak rendkívül fontosak, mert így több nőhöz eljutottak nem csak a „gyakorlati” tudnivalók, de az újdonságok, az öntudatra-ébresztő tudás elemei is, mellyel – adódóan a közoktatásban részt vevő nők alacsony számából – az iskola falain belül nem találkozhattak. A korabeli egyesületek ezért tekintették ezeket az egyébként közösségformáló eseményeket fontos lehetőségnek is, melyeknek elsődleges célja az volt, hogy a társadalmat elérjék. Nem utolsó sorban, nem volt kivételes az ott létrejövő tudásnak magas színvonala sem, hiszen előfordult, hogy neves külföldi szakértők érkeztek Magyarországra egy-egy egyesület meghívására, akik szívesen tartottak az érdeklődők számára is előadásokat. Ezek az alkalmak azért is jelentősek voltak, mert a kötetlenebbnek tűnő alkalmak keretében olyan nők is eljutottak az előadásokra például, akik egyébként nem feltétlenül értettek egyet a mozgalom/egyesület tevékenységével, vagy esetleg – különböző okok miatt – nem jutottak el a közoktatásba.

A kutatás az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült

Levéltári forrás

Rosa Schwimmer Collection. New York Public Library Mss Col 6398.

Korabeli folyóiratok

BALANYI György (1911): A szakkörök kérdéséhez. *Magyar Középiszkola*, 628-632.

DE GERANDO Antonina (1886): Leányiskolai önképzőkörök I. *Nemzeti Nőnevelés*, XIII. 117-120.

GELLÉRI Mór (1893): Háztartási iskolák szervezése. *Nemzeti Nőnevelés*, XX. 117-122.

GLÜCKLICH Vilma (1905): A nevelői felelősség megosztása szülők és tanítók között. *Nemzeti Nőnevelés*, 511-517.

GRAZSELLI Miklós (1914): A nők gazdasági képzése. *Nemzeti Nőnevelés*, 353-355.

GÚTA-OLÁH Ibolya (1887): A család és a lányok továbbképzése. *Nemzeti Nőnevelés*, XIV. 463-469.

HAJTMANN Etelka (1902): Önképzőkör a leányiskolában. *Nemzeti Nőnevelés*, 70-77.

MARIKOVSKY Menyhért (1886): leányiskolai önképzőkörök II. *Nemzeti Nőnevelés*, XIII. 120-123.

MAZUCH Ede (1909): A középiskolai önképzőkörök szerepe a jellemképző nevelés szolgálatában. *Magyar Középiszkola*, 341-349.

MAZUCH Ede (1911): Szakkör vagy önképzőkör? *Magyar Középiszkola*, 622-627.

- MÁZY Engelbert (1908): A középiskolai önképzőkörök. *Magyar Középiskola*, 155-163.
- PÉCH Aladár (1912): A szakkörök ügye. *Magyar Középiskola*, 22-26.
- RÉGER Béla (1911): A szak- és önképzőkörökről. *Magyar Középiskola*, 563-564.
- STETINA Ilona (1880): Mire használja a nő az ismereteit? *Nemzeti Nőnevelés*, I. 221-226.
- SUBERT Zsófia (1885): A magasabb fokú leányiskolák növendékeinek önképzése. *Nemzeti Nőnevelés*, 757-760.
- SZABÓ Adorján (1912): önképzőkör és szakkörök. *Magyar Középiskola*, 193-203.
- TELEKI Sándor (1906): Népművelés. *Népművelés*, 34-42.
- VÉGESS Sándorné Bogya Irma (1903): A nők gazdasági oktatása. *Nemzeti Nőnevelés*, 35-40.
- VÉGESS Sándorné (1907): felsőbbfokú gazdasági leányiskolák. *Nemzeti Nőnevelés*, 300-303.
- ZAJTON Dénes (1889): Családi nevelésünk. *Nemzeti Nőnevelés*, XVI. 296-308.

Másodlagos források

- BURUCS Kornélia (1993): Nők az egyesületekben. *História*, (2), 15-18.
- FORRAY R. Katalin & JUHÁSZ Erika (2009): A felnőttkori autonóm tanulás és tudáskorrekciók elköteleződés. In Forray R. Katalin & Juhász Erika (szerk.): *Nonformális – informális – autonóm tanulás*. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- NAGY Adrienn (2011): Női kereskedelmi szakoktatás kezdetei Magyarországon. Kereskedelmi szakképzés megszervezése. In Kéri Katalin (szerk.): *Társadalmi nem és oktatás*. Pécs: PTE Oktatás és Társadalom Doktori Iskola.
- SZAPOR Judith (2004): Sisters of Foes: The Shifting Front Lines of the Hungarian Women's Movements, 1896-1918. In Paletschek, S., & Pietrov-Ennker, B. (Eds.), *Women's Emancipation Movements in the 19th century: A European Perspective* (pp. 189-205). Stanford University Press.
- N. SZEGVÁRI Katalin (1969): *Út a nők egyenjogúságához*. Budapest: Magyar Nők Országos Tanácsa, Kossuth.